

LINGVOKULTUROLOGIK LUG‘ATLARNI TUZISHNING ASOSIY TAMOYILLARI

Usmonova Odina Siddikovna

Andijon davlat chet tillari instituti

Umumiy va qiyosiy tilshunoslik

kafedrasi dotsent v.v.b. filologiya fanlari

bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy

maslahatchi

Dadajonova Mohinur Mirzaolim

qizi

ADCHTI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvokulturologik lug‘atlarni tuzishning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Unda til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, terminlarning konseptual va semantik tahlili hamda lug‘at maqolasining tuzilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, lingvokulturologik lug‘atlarning ilmiy va amaliy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, lug‘atshunoslik, termin, konsept, semantika, madaniyat, til, diskurs, definitsiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы составления лингвокультурологических словарей. Анализируется взаимосвязь языка и культуры, концептуальные и семантические особенности терминов, а также структура словарной статьи. Особое внимание уделяется научной и практической значимости лингвокультурологических словарей.

Ключевые слова: лингвокультурология, лексикография, термин, концепт, семантика, культура, язык, дискурс, дефиниция.

Annotation: This article discusses the theoretical and practical foundations of compiling linguocultural dictionaries. It analyzes the relationship between language and culture, the conceptual and semantic features of terms, as well as the structure of dictionary entries. Special attention is paid to the scientific and practical significance of linguocultural dictionaries.

Keywords: linguoculturology, lexicography, term, concept, semantics, culture, language, discourse, definition.

Lingvokulturologiya zamonaviy tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, til va madaniyatning o‘zaro ta‘sirini o‘rganadi. Bu yo‘nalish til birliklarini faqat grammatik yoki leksik jihatdan emas, balki ularning ortida turgan madaniy mazmun orqali ham tahlil qiladi. Shu sababli lingvokulturologik lug‘atlar oddiy izohli lug‘atlardan farq qiladi: ular so‘zning nafaqat lug‘aviy ma‘nosini, balki uning milliy-madaniy xususiyatlarini ham ochib beradi.

Bugungi globallashuv davrida turli xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalar kengayib borayotgan bir paytda, bunday lug‘atlarning ahamiyati yanada ortmoqda. Lingvokulturologik lug‘atlar tarjima, til o‘qitish va madaniyatlararo kommunikatsiyada muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi¹.

Lingvokulturologik lug‘at — bu til birliklarini madaniyat bilan uzviy bog‘liq holda izohlovchi maxsus lug‘at turidir. Unda har bir termin yoki so‘z alohida konsept sifatida ko‘riladi va u inson tafakkuri, mentaliteti hamda milliy qadriyatlar bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Bunday lug‘atlarda til birliklari kognitiv va semantik jihatdan tahlil qilinadi. Masalan, “madaniyat”, “mentalitet”, “an‘ana” kabi tushunchalar nafaqat lug‘aviy ma‘noga ega, balki ular jamiyatning tarixiy va ijtimoiy tajribasini ham o‘zida aks ettiradi².

¹ Maslova V.A. Lingvokulturologiya: o‘quv qo‘llanma. Moskva: Akademiya, 2001. - 208 b.

² Maslova V.A. Lingvokulturologiya: o‘quv qo‘llanma. Moskva: Akademiya, 2001. - 208 b.

Lugʻat tuzishning asosiy tamoyillari quyidagicha:

1. **Konseptual yondashuv:** Konseptual yondashuvga koʻra, har bir termin muayyan konseptni ifodalaydi. Konsept — bu inson ongida shakllangan bilim va tasavvurlar majmui boʻlib, u til orqali ifodalanadi. Lingvokulturologik lugʻatda termin aynan shu konsept asosida izohlanadi.

2. **Semantik aniqlik:** Terminlarning taʼrifi qisqa, aniq va ilmiy asoslangan boʻlishi zarur. Har bir terminning mazmuni boshqa terminlardan farqli ravishda ochib berilishi kerak. Bu ilmiy aniqlikni taʼminlaydi³.

3. **Diskursiv yondashuv:** Terminlarning real matnlarda qanday qoʻllanilishi muhim hisoblanadi. Shu sababli lugʻatda ilmiy matnlardan olingan iqtiboslar va misollar keltiriladi. Bu terminning haqiqiy funksiyasini koʻrsatadi.

4. **Tarjima va ekvivalentlik:** Lingvokulturologik lugʻatda terminlarning boshqa tillardagi muqobillari beriladi. Bu turli madaniyatlar oʻrtasidagi tushunchalarni taqqoslash imkonini beradi.

Lugʻat maqolasining tuzilishi quyidagi qismlardan tashkil topadi:

1. **Vokabular zona:** bu qismda atama, uning variantlari, grammatik shakllari va etimologiyasi beriladi. Termin odatda bosh harf bilan yoziladi va qalin shaklda ajratiladi.

2. **Definitsion zona:** bu yerda terminning asosiy ilmiy taʼrifi beriladi. Taʼrif qisqa, lekin mazmunan toʻliq boʻlishi kerak.

3. **Tavsif qismi:** termin kengroq izohlanadi, uning madaniy va ijtimoiy jihatlari ochiladi.

³ Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent: Oʻqituvchi, 2006.

4. Iqtibos zonasi: ilmiy manbalardan olingan fikrlar orqali terminning nazariy asoslari mustahkamlanadi.
5. Misollar zonasi: termin real nutq yoki matnda qanday ishlatilishi ko'rsatiladi.
6. Etimologik ma'lumot: so'zning kelib chiqishi va tarixiy rivoji yoritiladi.

Lingvokulturologik lug'atlar ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega. Ular til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi, milliy qadriyatlarni aks ettiradi va tarjima jarayonini osonlashtiradi. Bundan tashqari, ular talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi va madaniyatlararo muloqotni rivojlantiradi.

Lingvokulturologik lug'atlar nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarjimashunoslik va kommunikatsiya sohalarida ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ularning ahamiyatini bir necha yo'nalishda kengroq yoritish mumkin.

Birinchidan, lingvokulturologik lug'atlar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Har bir til birligi ortida muayyan madaniy tajriba, tarixiy xotira va milliy mentalitet yotadi. Oddiy izohli lug'at bu jihatlarni to'liq aks ettira olmaydi, lingvokulturologik lug'at esa so'zning ichki madaniy mazmunini ham ochib beradi. Shu orqali til birliklari inson tafakkuri va dunyoqarashining mahsuli sifatida talqin qilinadi.

Ikkinchidan, bunday lug'atlar milliy madaniyatni saqlash va uzatishda muhim vosita hisoblanadi. Globalizatsiya sharoitida ko'plab milliy tushunchalar, urf-odatlar va qadriyatlar asta-sekin unutilib borishi mumkin. Lingvokulturologik lug'atlar esa ana shu madaniy birliklarni tizimli ravishda qayd etib, keyingi avlodlarga yetkazadi. Bu esa madaniy merosni asrashda muhim rol o'ynaydi.

Uchinchidan, lingvokulturologik lug'atlar tarjima jarayonida katta ahamiyatga ega. Ko'plab so'zlar va iboralar bir tildan ikkinchi tilga bevosita tarjima qilinmaydi, chunki ular madaniy jihatdan o'ziga xosdir. Masalan, milliy urf-odatlar, mentalitetga

xos tushunchalar yoki ramziy ma'nomlarni to'g'ri tushunish uchun lingvokulturologik izoh zarur bo'ladi. Shu sababli bunday lug'atlar tarjimonlar uchun ishonchli manba hisoblanadi.

To'rtinchidan, bu lug'atlar ta'lim jarayonida samarali vosita sifatida qo'llaniladi. Ayniqsa, chet tillarini o'rganishda talaba faqat so'zning tarjimasini emas, balki uning madaniy konnotatsiyasini ham bilishi muhimdir. Lingvokulturologik lug'atlar orqali o'quvchilar tilni chuqurroq, mazmunliroq o'zlashtiradi va madaniyatlararo kompetensiya rivojlanadi.

Beshinchidan, lingvokulturologik lug'atlar ilmiy tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ular konsept, mentalitet, madaniy kod kabi tushunchalarni tizimli ravishda o'rganishga yordam beradi. Natijada tilshunoslikda yangi ilmiy yo'nalishlar rivojlanadi va terminologiya boyiydi⁴.

Oltinchidan, bu lug'atlar madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantiradi. Turli millat vakillari o'rtasida to'g'ri va samarali muloqot qilish uchun nafaqat tilni bilish, balki madaniy xususiyatlarni ham tushunish zarur. Lingvokulturologik lug'atlar aynan shu ehtiyojni qondiradi va kommunikativ xatolarni kamaytiradi.

Yettinchidan, lingvokulturologik lug'atlar terminologik tizimni tartibga soladi va standartlashtiradi. Ilmiy sohalarda bir xil tushunchaning turlicha talqin qilinishi muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday lug'atlar terminlarga aniq va yagona ta'rif berish orqali ilmiy muloqotni soddalashtiradi.

Shunday qilib, lingvokulturologik lug'atlar nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham keng imkoniyatlarga ega bo'lib, ular til, madaniyat va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqur anglashga xizmat qiladi.

⁴ Kubryakova E. S. Til va bilim: til haqida bilim olish yo'lida. Moskva: "Yazyki slavyanskoy kultury", 2004.

Lingvokulturologik lug‘atlar zamonaviy tilshunoslikda muhim o‘rin egallaydi. Ularni yaratishda konseptual, semantik va diskursiv yondashuvlardan foydalanish zarur. Bu terminlarning to‘liq va aniq izohlanishini ta‘minlaydi. Natijada bunday lug‘atlar ilmiy tadqiqotlar va ta‘lim jarayonida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: o‘quv qo‘llanma. Moskva: Akademiya, 2001. - 208 b.
2. Vorkachev S.G. Lingvokulturologiya: monografiya. Moskva: Nauka, 2005.
3. Teliya V.N. Rus frazeologiyasi. Semantik, pragmatik va lingvokulturologik jihatlar. Moskva: “Yazyki russkoy kultury”, 1996.
4. Kubryakova E. S. Til va bilim: til haqida bilim olish yo‘lida. Moskva: “Yazyki slavyanskoy kultury”, 2004.
5. Karasik V.I. Til doirasi: shaxs, konseptlar, diskurs. Volgograd: Peremena, 2002.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
7. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. Tilshunoslikka oid ilmiy maqolalar to‘plami. Toshkent, 2020. -150 b.